

Eriksberg

Fastighet Fintatorp 2:1 och Eriksberg 1:1
Karlstads socken och kommun
Värmland
Leif Karlenby

ARKEOLOGGRUPPEN I ÖREBRO AB
Drottninggatan 11, 702 10 Örebro
Telefon 019-609 04 10

www.arkeologgruppen.se
arkeologgruppen@arkeologgruppen.se

© 2018 Arkeologgruppen AB

Arkeologgruppen rapport 2018:20

Författare Leif Karlenby

Grafisk form Nina Balknäs@Högtorps Diverse

Omslagsfoto Arkeologgruppen AB

Foto Arkeologgruppen AB om inte annat anges i figurtexten.

Kartor ur allmänt kartmaterial, © Lantmäteriet Dnr R50223371_170001

ARKEOLOGGRUPPEN AB RAPPORT 2018:20

ARKEOLOGISK UTREDNING ETAPP 1 OCH 2

Eriksberg

Fastighet Fintatorp 2:1 och Eriksberg 1:1
Karlstads socken och kommun
Värmland

Leif Karlenby

Lst dnr 431-9431-2017

Tekniska och administrativa uppgifter

Län	Värmland
Kommun	Karlstad
Landskap	Värmland
Socken	Karlstad
Fastighet	Fintatorp 2:1 och Eriksberg 1:1

Fornlämningsnummer	—
Lämningstyp	bytomt
Datering	historisk tid

Typ av undersökning	Arkeologisk utredning etapp 1 och 2
Länsstyrelsens beslutsdatum	2018-03-07
Länsstyrelsens diarienummer	431-9431-2017
Arkeologgruppens projektnummer	Ag2018_08

Projektleddare	Leif Karlenby
Fältersonal	Leif Karlenby och Annica Ramström

Undersökningstid	2018-04-16 till 2018-04-20
Exploateringsyta	40 hektar
Undersökt yta	2 112 m ² , 1 056 löpmeter
Inmätningsteknik	handhållen GPS
Koordinatsystem	SWEREF 99 TM
Höjdsystem	RH 2000

Arkiv

Arkivmaterial förvaras tillsvidare hos Arkeologgruppen AB.

Digitalt arkiv

Digitala data förvaras tillsvidare hos Arkeologgruppen AB.

Fynd

Fynd tillvaratogs ej.

Innehållsförteckning

Sammanfattning	5
Inledning	6
Bakgrund och kulturmiljö.....	6
Tidigare undersökningar.....	8
Syfte och frågeställningar	8
Metod	9
Resultat.....	15
Områdesbeskrivning	15
Beskrivning av åkermarken	15
Beskrivning av bytomten	15
Ettapp 1	16
Arkiv-, litteratur- och kartstudier.....	17
Inventering.....	18
A55, husgrund, ringformad vall (jordkällare?)	18
A56, husgrund, backstuga	20
A57 och A58, by-/gårdstomt.....	20
Schaktgrävning.....	23
Fynd.....	28
Tolkning.....	29
Referenser	32
Tryckta källor	32
Kartor.....	32
Webbsidor.....	32
Bilagor	33
<i>Bilaga 1. Schakttabell.....</i>	<i>33</i>
<i>Bilaga 2. Anläggningslista.....</i>	<i>36</i>

Figur 1. Karta över Karlstadsområdet med den aktuella undersökningsplatsen markerad med svart ring. Skala 1:250 000.

Sammanfattning

Karlstads kommun avser att detaljplane-lägga ett område norr om Eriksberg i västra Karlstad. I samband med detta har Länsstyrelsen i Värmlands län beslutat att en arkeologisk utredning etapp 1 och 2 ska göras i området. Den totala ytan har beräknats till omkring 38 hektar. Den är svagt kuperad. Det finns ett vattendrag i nord-sydlig riktning som avgränsar området i öster.

Idag är området helt uppodlat, med undantag för ett par små skogspartier i öst och väst samt själva gårdstomten till Eriksberg. Tidigare har enbart de högre partierna varit möjliga att odla; innan man genomförde en omfattande dikning torde marken varit bäst lämpad för bete.

76 000 kvadratmeter ansågs vara mark som var lämplig för bosättning, varför schakt grävdes på dessa ytor. I inget av schakten framkom fornlämningar.

I samband med inventering påträffades i östra delen av utredningsområdet ett torp eller en backstuga som utifrån fyndmaterialet kan antas höra hemma i den senare delen av 1800-talet. I den västra delen, strax väster om Eriksbergs gårdstomt framkom en vallanläggning som förmodligen utgör rester efter en jordkällare eller dylikt.

Fyndmaterialet visade på en sentida datering, säkerligen 1900-tal. Torpet registrerades i Fornreg som övrig kulturhistorisk lämning.

Området bedömdes till största delen inte innehålla någon fornlämning. Spåren efter gården Eriksberg (eller Norra Asp-sätter som den hette tidigare) har genom studier i arkiv och historiska källor har emellertid kunnat placeras med anord i åtminstone 1500-tal. Denna utgör en fornlämning.

Inledning

Karlstads kommun avser att detaljplane-lägga ett område norr om Eriksberg i västra Karlstad. I samband med detta har Länsstyrelsen i Värmlands län beslutat att en arkeologisk utredning etapp 1 och 2 skall göras i området. Detta uppdrag har

givits till Arkeologgruppen AB, som utförde fältarbetet mellan den 16 och 20 april 2018. Projektledare var Leif Karlenby, som också utarbetat rapporten. Avsnittet om arkiv-, litteratur- och kartstudier har skrivits av Annica Ramström.

Bakgrund och kulturmiljö

Området är beläget strax väster om Karlstad och norr om Vänern. Det består till stora partier av tidigare sank mark och har inte odlats upp i sin helhet förrän en ordentlig utdikning och täckdikning genomförts, förmodligen på 1800-talet. Endast någon kilometer söderut ligger Vänerns strand idag, tidigare har sjön sträckt sig längre upp. Vid pass 3000–2000 f.Kr. var större delen av utredningsytan täckt av vatten, endast delar i nordväst var land vid denna tidpunkt. Det samma gäller för åren kring åren 1000 f.Kr., även om vattenspegeln var något mindre än tidigare. När vår tideräkning började var dock hela området land.

Runt den flacka odlingsmarken finns höjder bestående av berg i dagen och moränhöjder. Huvuddelen av de avsatta jordarterna består av glaciala avlagringar, främst sand och silt. I de lägre partierna finns postglacial lera. Hela området var vid utredningstillfället mycket vattensjukt på grund av den stränga vintern och sena snösmältningen. Emellertid visade de mångtaliga täckdikena och ett flertal stora "krondiken" att området ständigt har varit sankt.

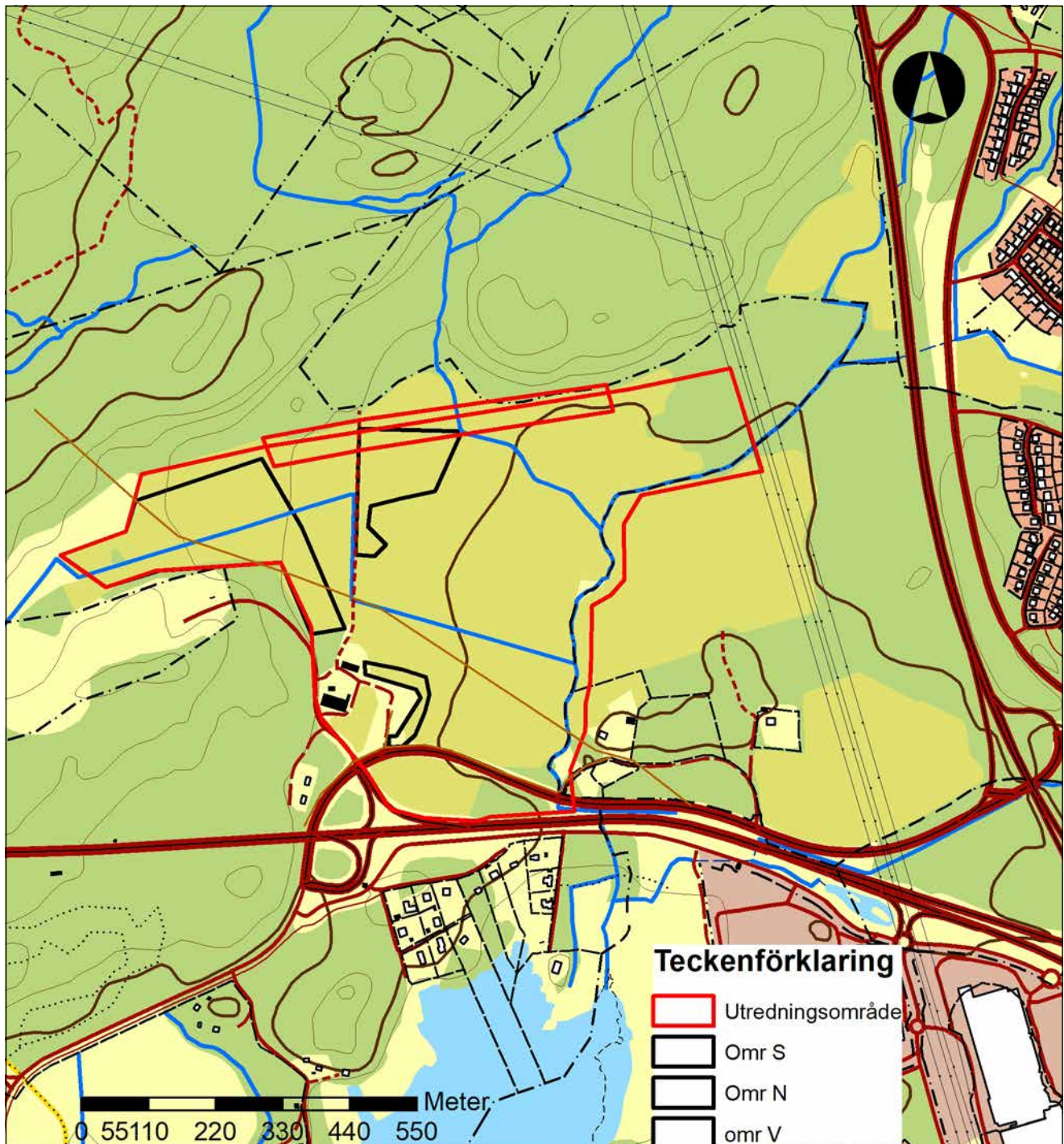
Den totala ytan har beräknats till omkring 38 hektar. Den är svagt kuperad.

Det finns ett vattendrag i nord-sydlig riktning som avgränsar området i öster. Från nordväst ansluter ett kraftigt dike (som kan ha varit en mindre bäck tidigare) och ansluter till vattendraget vid områdets lägsta punkt.

Idag är området helt uppodlat, med undantag för ett par små skogspartier i öst och väst samt själva gårdstomten till Eriksberg. Tidigare har enbart de högre partierna varit möjliga att odla; innan man genomförde en omfattande dikning torde marken varit bäst lämpad för bete.

Figur 3. Vy över det västra området från nordväst. Schaktgrävning pågår på den plana, högre belägna delen i väster.

Figur 2. Karta över utredningsområdet med de områden som bedömts som möjliga ytor där fornlämning skulle kunna förekomma. Skala 1:10 000.

Tidigare undersökningar

I området har det utförts en utredning år 2013 av Stiftelsen Kulturmiljövård (Ref?). Den då utredda ytan utgör den norra avgränsningen av nu aktuell utredning. Arbetet genomfördes i samband med att en vattenledning skulle grävas ned längs den norra kanten av nu aktuellt område.

Inga egentliga fornlämningar påträffades. En kolfläck noterades, men utgör förmodligen inte en anläggning. Vid ett tidigare tillfälle har i området närmast skogen påträffats svartgods (Östersjökeramik), slagg och kvartsavslag (muntligt av Martin Karlsson).

Syfte och frågeställningar

Uppdraget innebär att utföra en arkeologisk utredning, etapp 1 och 2 i delar av fastigheterna Fintatorp 2:1 och Eriksberg 1:1.

Den arkeologiska utredningen syftade till att klarlägga om hittills okända fornlämningar fanns inom utredningsområdet. Fokus låg på boplatser och gravar och utredningen inriktades därför på de platser inom utredningsområdet som topografiskt hyser bäst förutsättningar för

sådana lämningar. Innan undersökningsplanen upprättades besöktes området för att mer precist kunna avgöra lämpliga topografiska lägen för att beräkna mängd och storlek på sökschakt.

Utredningens syfte var att visa förekomst av och grundläggande fakta om eventuella fornlämningar. Fornlämningarna skulle beskrivas avseende:

- *avgränsning*
- *preliminär datering*
- *preliminär tolkning*
- *övergripande beskrivning av kulturlager, anläggningar och fynd.*

Utredningen skulle vidare bedöma samtliga lämningar inom området avseende fornlämningsstatus. Resultatet ska ligga till grund dels för Länsstyrelsens bedömning av områdets kunskapspotential och

kommande beslut, dels för företagarens vidare planering. Syftet kan anses vara uppnått då resultaten kan användas i en fortsatt besluts- och planeringsprocess.

Metod

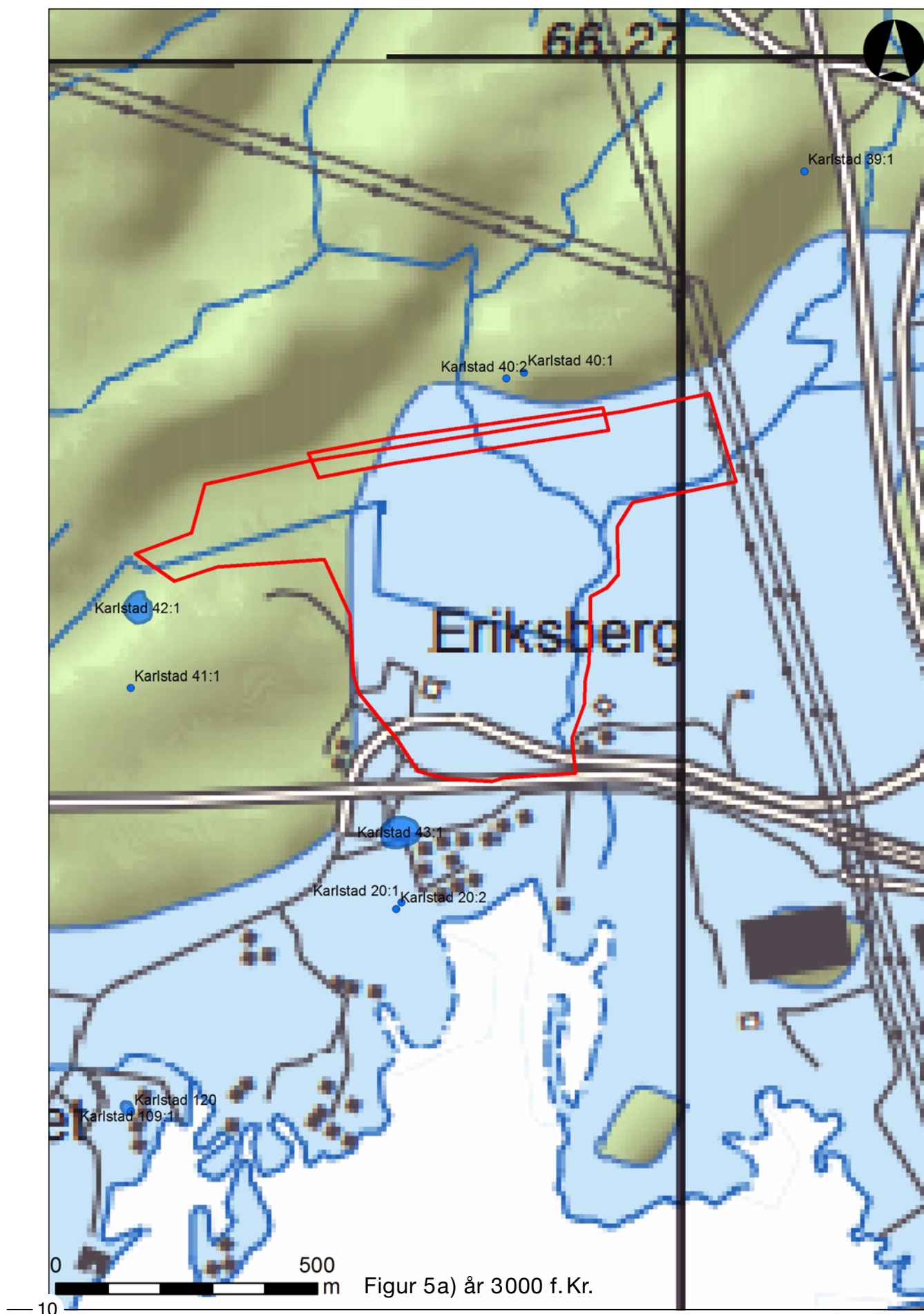

Figur 4. Ett schakt grävt inom det västra området. Det grävdes med en skopas bredd ned till den sterila marken under ploglagret. Foto från väster.

Vid inventeringen gjordes dels en okulär besiktning av området för att notera om det fanns några ovan mark synliga objekt, dels en bedömning av olika ytors lämplighet för bosättning med mera. Det centrala och lägst belägna området kunde utifrån denna metod bedömas som mindre sannolik för val av bosättning. Metodiskt innebar detta för etapp 2 att insatserna kom att koncentreras till de högre belägna platserna inom området; en plåtliknande yta i den västra delen, en plan yta i mitten (men mot den norra kanten) och runt gårdstomten till Eriksberg. Till detta kom ett par mindre schakt i skogspartier i öst och väst där två husgrunder påträffades vid etapp 1.

Grävningen av schakt gjordes med en 24 tons grävmaskin med 2,0 meter bred skopa. Schakten grävdes mellan 5 och 55 meter långa, beroende på topografiska förutsättningar.

Matjorden (ploglagret) avlägsnades ned till steril mark och eventuella arkeologiska objekt mättes in och beskrevs. Fynd tillvaratogs för dokumentation, men var inte av den karaktären att de sparades. Schakten mättes in med handhållen GPS och dokumenterades skriftligt, i vissa fall också med fotografier. Översiktsbilder över området togs också i dokumentationssyfte.

Figur 5. Kartor över vattennivåerna vid:

a) år 3000 f.Kr. b) år 2000 f.Kr. c) 1000 f.Kr. d) Kristi födelse e) 1000 e.Kr.

Skala 1:10 000. Kartor framställda av Johnny Rönngren.

Figur 5d) Kristi födelse.

Figur 5e) år 1000 e.Kr.

Resultat

Resultatet redovisas enligt den uppdelning i etapp 1 och 2 som specificerats i undersökningsplanen, det vill säga att först kommer ett avsnitt om resultaten av arkiv-, litteratur- och kartstudierna som främst har omfattat en genomgång av de digitala arkiven. Därefter kommer en redovisning av resultatet från inventeringen. Den var av naturliga skäl inte särskilt tidsomfattande, men främst i de små skogspartierna som omfattades av utredningen kom resultat av särskilt intresse. Slutligen följer redovisningen av sökschaktsgrävningen. Schakt grävdes endast på de ytor där bedömningen gjordes utifrån topografiska (och hydrologiska) förutsättningar att det varit möjligt att bo. Övriga ytor bedömdes som för sanka för att det skulle ha varit möjligt att bo där tidigare (se figur 2 och 4).

Områdesbeskrivning

BESKRIVNING AV ÅKERMARKEN

Hela ytan (förutom en åkerholme i den östra delen och bytomten i söder) ligger i odlad mark. Underlaget (under ploglagret) är huvudsakligen sand eller silt. Det västra området (se nedan) hade sandigare underlag. I de lägre partierna i det mellersta partiet och söderut runt gården, var marken mer siltig och på sina ställen lerig.

Västra delen är en upphöjd platå som övergår i en svag sluttning åt öst och den i nord-sydlig riktning belägna vägen. Det västra partiet framstod före schaktning som ett bra boplatssläge, men ingenting framkom i schakten. Vid okulär besiktning iakttogs ett mindre område mitt på platån, dock delat av ett krondike, där enstaka 0,1–0,2 meter stora stenar fanns.

Dessa var alla naturliga och torde häröra från en underifrån uppstickande moränförekomst.

Den östra delen av det västra området, beläget ner mot områdets mitt, var lågt belägen och anslöt till områdets lägsta punkt. Norrut höjde sig detta område mot en terrassliknande avsats. Marken bestod i de högre partierna av sand och något silt, som mot de lägre områdena övergick till silt och lera. Norr om ytan har tidigare gjorts en arkeologisk utredning utan arkeologiska resultat.

Hela området var vid utredningstillfället vattensjukt, något som förmodligen berodde på att vintern givit en hel del snö som smält under en kort period. Möjligen skulle de högre belägna partierna på sandig mark kunna vara torrare under bättre omständigheter.

I väster låg ett mindre impediment med berg i dagen samt däremellan avlagrad sandig morän. I området påträffades en husgrund som sannolikt kommer från ett torp eller en backstuga.

BESKRIVNING AV BYTOMTEN

Norra Aspsätters gamla bytomt med utbredning enligt 1803 års karta (i Lantmäteriet) över enheten Norra Aspsätter utgör utredningsområdets sydligaste del. Vid etableringen av en mindre herrgårdsmiljö i början av 1800-talet bytte enheten namn till Eriksberg.

Bytomten är belägen på en naturlig förhöjning mot lägre liggande åkermark i norr, öster och väster. Österut har tidigare en fruktträdgård legat under sent 1700-tal och tidigt 1800-talet. Idag ligger den marken i åkermark och sluttar ned mot en bäck i öster.

På bytomten finns resterna efter ett modernt boningshus som byggdes på 1950-talet invid platsen för mangårdsbyggnaden från år 1803. Det nya huset brann sedan ner under 2000-talet. Grunden som är tydligt synlig är cirka 15×10 meter i öst-väst och 1,5 meter hög.

Norr om grunden finns en tydlig förhöjning med klart synliga syllstenar i flera lager och en stentrappa. Detta är resterna efter ett äldre boningshus, förmodligen är det grunden till det hus som finns utritat på år 1803 års karta (se figur 6). I det nord-östra hörnet finns en grop efter en källare. Den har legat under mangårdsbyggnaden och har haft sin ingång från norr.

Den tidigare omnämnda trappan låg lustigt nog på hörnet av grunden. I övrigt var grunden cirka 0,5 meter hög i söder och upp emot 1,5 meter hög i norra delen. Den låg på en mindre, naturlig förhöjning vilket givit byggnaden ett dominerande läge i förhållande till omgivningarna.

I området söder om husgrunderna finns tecken på att där kan ha funnits fler husgrunder, vilket också framgår av den äldre kartan.

Partier av gårdstomten är stenbemängd och flera oformliga förhöjningar kan var spår efter flygelbyggnaderna. Bytomten är också beväxt med olika trädslag och buskar. Bitvis är tomten ganska slyig och igenväxt. Flera lövträd kan vara rester efter trädgården och i åtminstone ett par fall finns fruktträd.

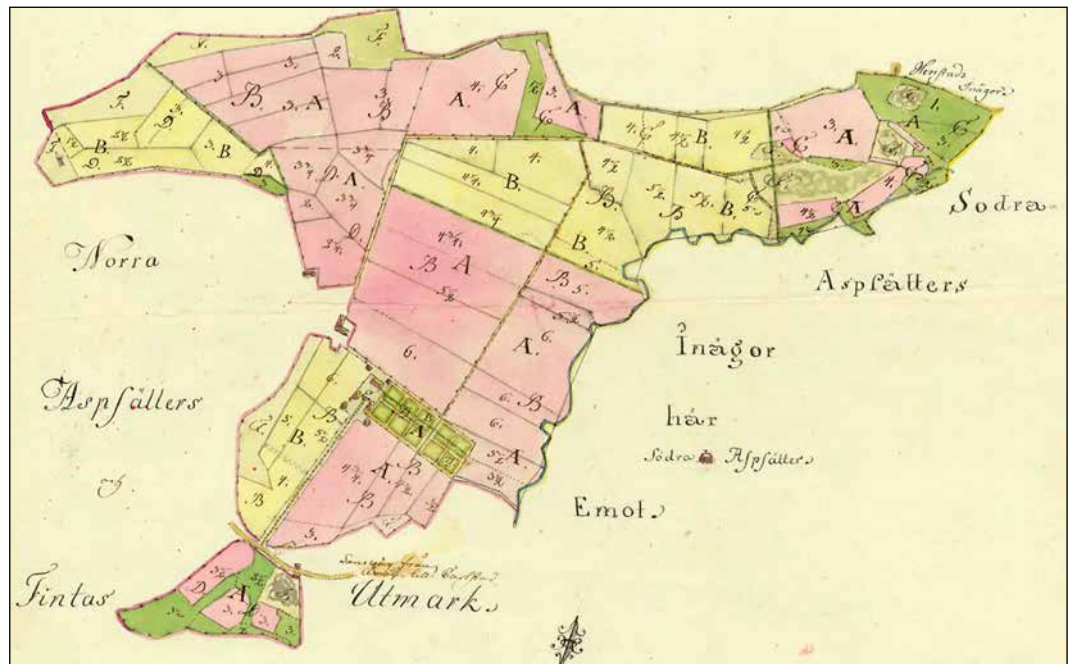
Dagens ekonomibyggnader ligger ett hundratal meter väster om bostadstomten, i ungefär samma läge som den äldre "stallbacken" från år 1803. Det rör sig dock inte om samma byggnader. Ett par syllstensgrunder efter äldre ekonomibyggnader syns tydligt i det långa gräset mellan de stående byggnaderna. Grunderna ligger längs med den lilla

vägen som går från bostadshuset till den västra delen av bytomten. Detta är förmodligen samma väg som kan ses på den äldre kartan. Byggnaderna finns antydda på den häradsekonomiska kartan från 1883–95. Dagens väg genom boningsytan har en något annan sträckning i dag mot vad den hade på 1800-talet.

Man kan utifrån den äldre kartan (år 1803), de kvarvarande syllstensgrunderna och dagens stående byggnader (det brunna boningshuset inkluderat) dra slutsatsen att gården varit i bruk med i stora drag samma uppdelning mellan bostad och ekonomibyggnader genom åtminstone 200 år. Utifrån de skriftliga beläggen kan man anta att gården funnits redan på 1500-talet.

Ettapp 1

Arkiv-, kart- och litteraturstudier genomfördes separat och låg till grund för inventeringsdelen i ettapp 1 och sedermera för valet av platser för schakten i ettapp 2. Inventeringsdelen av ettapp 1 genomfördes i anslutning till schaktgrävningen i ettapp 2.

Figur 6. Karta över inäodelning år 1803, Aspsäter norra 1-2. Lantmäteristyrelsens arkiv, akt R38-3:1.

Arkiv-, litteratur- och kartstudier

av Annica Ramström

Utredningsområdet ligger inom ägan för gården Eriksberg, vilken köptes av Karlstad stad år 1944. Gården har ursprungligen hetat Norra Aspsäter. Från och med tidigt 1800-tal har den också gått under namnet Eriksberg och med tiden har det senare namnet använts i dagligt tal. Platsen omnämns med säkerhet första gången år 1614 och då som ett frälsetorp, redan år 1616 sätts gården till $\frac{1}{3}$ mantal, vilket motsvarar en liten gård (se Ortnamn i Värmland, 1922:18). Det finns belägg från både mitten av 1300-talet och sent 1500-tal som rör ett Aspsäter i Karlstads socken och härad, men om det rör sig om det som idag är Eriksberg eller om det är Södra Aspsäter som omnämns går inte att avgöra utifrån bevarade handlingar (Ortnamnsarkivet Uppsala). Det finns också i vissa karttexter indikationer på att

gården Aspsäter kan ha hört till Predikstolen under äldre tider. Vad som menas med detta är oklart¹.

Den äldsta kartan över undersökningsområdet härrör från år 1803 och är uppmätt på grund av att gränserna mellan gården Finta och Eriksberg är oklara (se figur 6). På mark som tillhör Finta har torpet Labråten (RAÄ-nr Karlstad 42:1) uppförts och torpet med tillhörande åkermark överförs till Eriksberg vid detta tillfälle.

Eriksbergs huvudbyggnad är belägen på samma plats från år 1803 och framåt (Lantmäteristyrelsens arkiv, akt R38-3:1). I och med att platsen är varaktigt övergiven och bebyggd före år 1850 utgör bytomten fornlämning. Kartan från år 1803 visar en symmetrisk planritning med en mangårdsbyggnad som är flankerad av två

1) PREDIKSTOLS-HEMMAN. kam. benämning på vissa till sockenprästernas avlöning (jämte prästgårdarna) anslagna hemman i de tidigare danska landskapen; jfr mensal- hemman. LINDE Kam. 97 (1867) (SAOB)

flyglar i sydväst samt ytterligare i sydväst två byggnader som närmast utgör grindstugor. Mot öster finns en trädgård indelad i två större kvarter som i sin tur är indelad i sex respektive fyra kvarter; samtliga åtskilda av gångar, där de två större kvarteren åtskiljs av en dubbelt bred gång. Ekonomibyggnaderna ligger i väster, åtskilda från boningshusen dels genom den rumsliga uppdelningen, dels genom en inhägnad som skiljer boningshusen från övriga marker. Mot boningshusen leder en spikrak väg från landsvägen mot Åmål. I senare kartmaterial finns en allé.

Slående i kartmaterialet är att de få ekonomibyggnaderna inte alls motsvarar de stora arealerna eller storleken på huvudbyggnaderna i kartan från år 1803.

Utöver gårdstomten för Norra Asp-säter/Eriksberg återfinns ingen annan bebyggelse än torpet Labråten på gårdens marker i det historiska kartmaterialet. De uppodlade marker som finns idag motsvarar samma arealer som finns på 1803 års karta.

Inventering

Inventeringen bestod av två delar, dels en okulär besiktning av åkermarken, dels inventering av de två mindre ytor av skog- och impedimentmark som ingick i området. Vid den okulära besiktningen påträffades inga särskilda objekt som var synliga ovan mark inom den del som låg i åkermark. I ett skogsparti i den östra delen av området och i ett parti väster om Eriksberg påträffades byggnader i form av syllstensrader och ett spisoröse (beskrivs separat nedan). I besiktningen ingick också att avgöra var det fanns lämpliga ytor för bosättning. I detta fall kunde en platåliknande yta i det västligaste partiet utgöra en sådan plats, nedan benämnd det västra området.

Likaså fanns en plan yta i områdets norra del, det norra området, i direkt anslutning till den utredning som Värmlands museum genomfört år 2013 (ref?). I övrigt innehöll området endast en lämplig yta på platsen för gården Eriksberg.

A55, HUSGRUND, RINGFORMAD VALL (JORDKÄLLARE?)

Lämningen utgjorde en mindre husgrund (A55), närmast en källare eller liknande. Den bestod av en U-formad vall, 4×5 meter stor med en höjd av cirka 0,2–0,3 meter. Vallen avlutades med en syllstensrad vid vad som får förmodas ha varit byggnadens åt öster gavel. Ett schakt grävdes vid denna syllstensrad och en yta utanför denna, men det mättes aldrig in, på grund av urusla mottagningsförhållanden. Det fyndmaterial som kom fram talade för att det rörde sig om en 1900-talsanläggning. Fynden utgjordes av järnskrot, en kaffehurra och en skosula.

En närmare studie av 1803 års karta visar emellertid att det i närområdet finns utritat en mindre byggnad. Denna hamnar vid rektifiering utanför utredningsområdet men också en bit ifrån A55. Det är dock inte omöjligt att det finns en diskrepans mellan rektifiering och historisk karta som fått till följd att byggnaden på den äldre kartan hamnar fel i förhållande till dess verkliga läge. Detta innebär att husgrunden A55 inte med säkerhet kan betraktas som en fornlämning. Den måste därför registreras som övrig kulturhistorisk lämning, särskilt som den i senare tid blivit täkt av en sop-tipp och också möjligen skadad av senare tiders aktiviteter.

- *Bedömning:*
övrig kulturhistorisk lämning

Figur 7. Ett försök att avbilda syllstensraden som avgränsade den östra vallanläggningen. Till höger i bild är utanför byggnaden, till vänster finns själva byggnaden. Mitt i bild kan man skönja syllstensraden. I området framkom också stora mängder "sopor". Foto från söder.

Figur 8. Det lilla torpet i östra delen av utredningsområdet, påträffat vid inventering. Närmast kameran kan man se instigningsstenen och från denna sträcker sig den södra syllstensraden. Bakom ett av träden, men framför Annica Ramström, kan man ana spisorset. Foto från öster.

Figur 9. Precis i skogsbrynet ligger det lilla torpet. I skogen bakom finns små, odlingsbara ytor med sandig jord mellan berghällar som förmodligen fungerat som åkrar till torpet. Det rör sig antagligen om en liten backstuga. Foto från öster.

A56, HUSGRUND, BACKSTUGA

Invid en i nordöst-sydväst belägen berg-häll fanns en rektangulär syllstensgrund, 6×5 meter stor, delvis synlig och något övertorvad. Stenarna var huvudsakligen kantiga och 0,3–0,4 meter stora. Längs den södra sidan invid det sydöstra hörnet fanns en flat sten som sannolikt utgjort en ingångssten. Den var 0,5×0,6 meter stor.

Inuti husgrunden fanns ett spisiröse. Det låg i byggnadens nordvästra hörn och var 2×2 meter stort och 0,3–0,4 meter högt. Det låg cirka 0,2 meter innanför både den norra och den västra väggen, vilket inneburit att det funnits en luftspalt runt spisen. Möjligen har man gjort så för att minska risken för brand, men också för att hålla all värme inne i huset. I röset fanns inslag av handslaget tegel, men detta gick inte att datera utifrån typ och karaktär.

Typen av hus är ålderdomlig och känns igen i byggnader från 1600-talet. Sådana hus finns avbildade i tuschteckningar av den italienske diplomaten Magalotti som besökte Sverige och Stockholm år 1674 (Magalotti 1986).

Ett schakt grävdes längs med grundens norra långsida. Där påträffades en del fynd av järn, bland annat en kniv, några spikar och ett oformligt bleck, möjligen av bly. En glasskärva av pressglas fanns också bland fynden. Denna typ av glas uppfanns under 1830-talet och var då mycket exklusivt innan massproduktionen kom igång ordentligt. Att en fattig backstugusittare skulle ha råd med detta är högst osannolikt. Antingen har en vas inköpts senare när pressglas var mer överkomligt eller så har de fått den av någon som ledsnat på den lilla vassen.

- *Bedömning: övrig kulturhistorisk lämning*

A57 och A58, BY-/GÅRDSTOMT

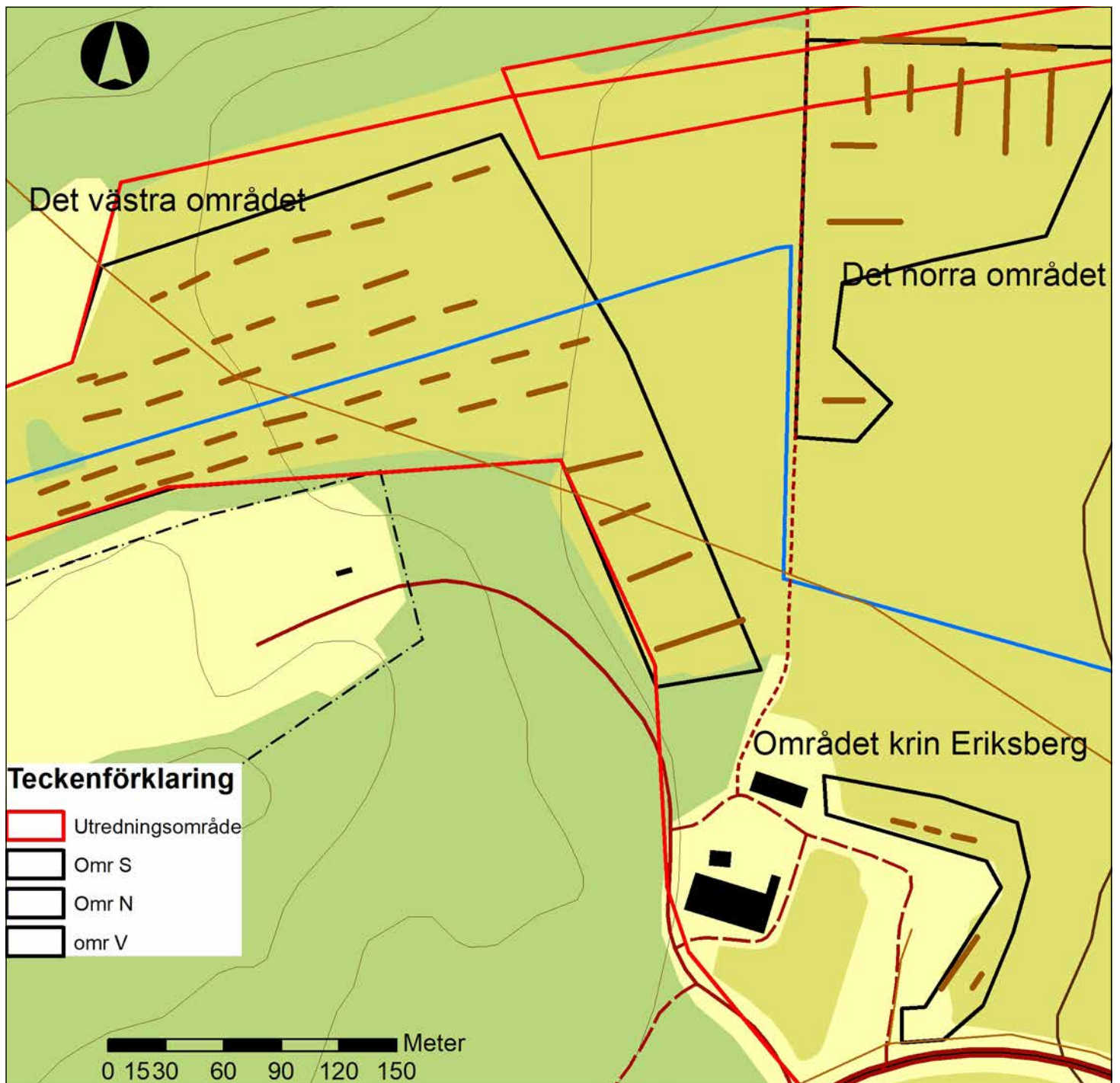
År 1803 års karta visar en symmetrisk plan med en mangårdsbyggnad flankerad av två flyglar på framsidan mot sydväst samt ytterligare två byggnader vid gårdstomtens gräns i sydväst som närmast kan ha utgjort grindstugor. I nordost fanns tillika två mindre byggnader i tomtens hörn.

Idag finns enbart husgrunden efter mangårdsbyggnaden kvar. Den har måtten 15×10 meter och vars syllstenar var stora och väl tillhuggna. I nordöstra hörnet fanns en jordkällare inbyggd i grunden.

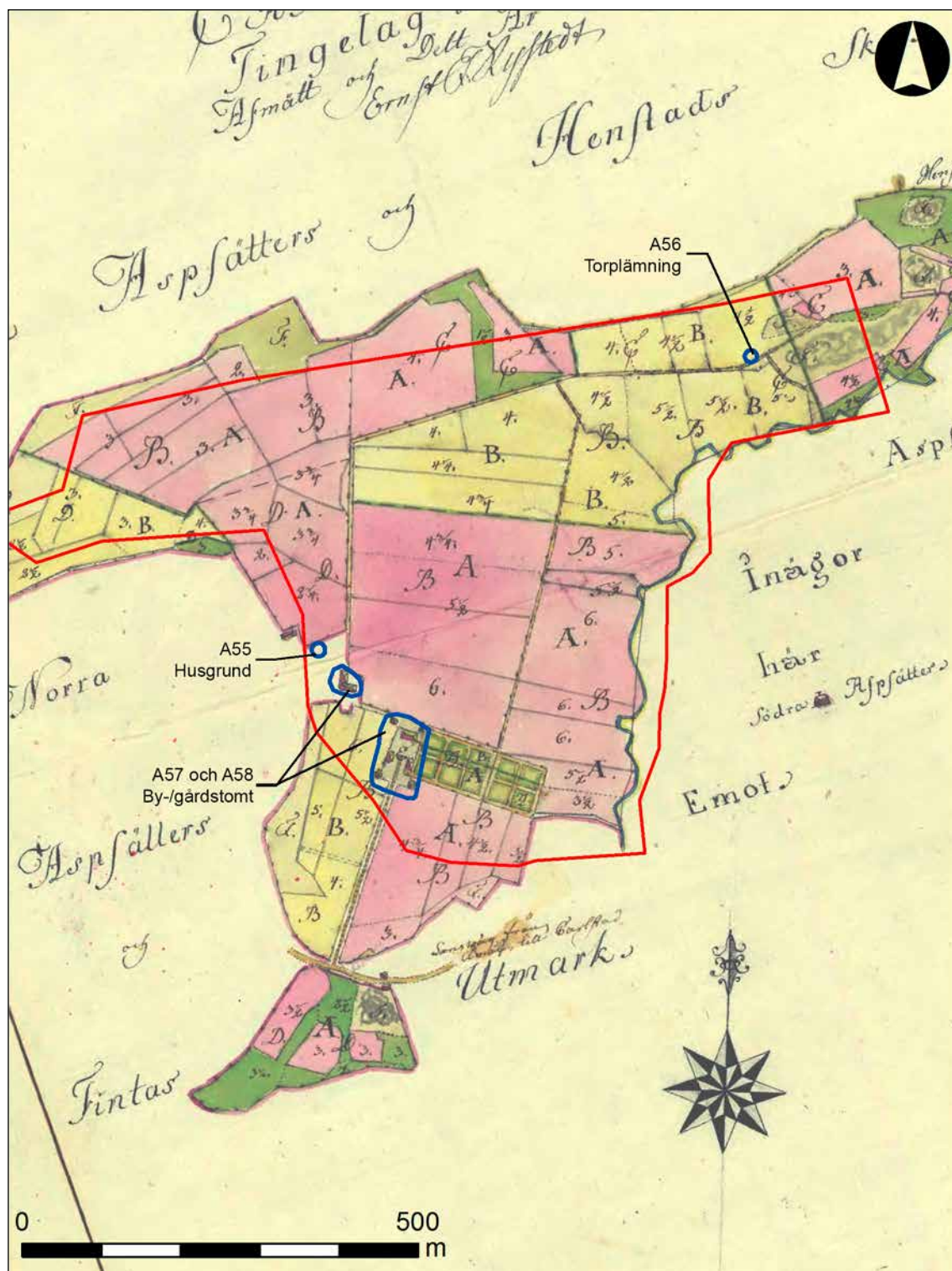
Ekonomibyggnaderna ligger i väster, åtskilda från boningshusen dels genom den rumsliga uppdelningen, dels genom en inhägnad som skiljer boningshusen från övriga marker (se figur 11)

- *Bedömning:*
A57 fornlämning
A58 övrig kulturhistorisk lämning

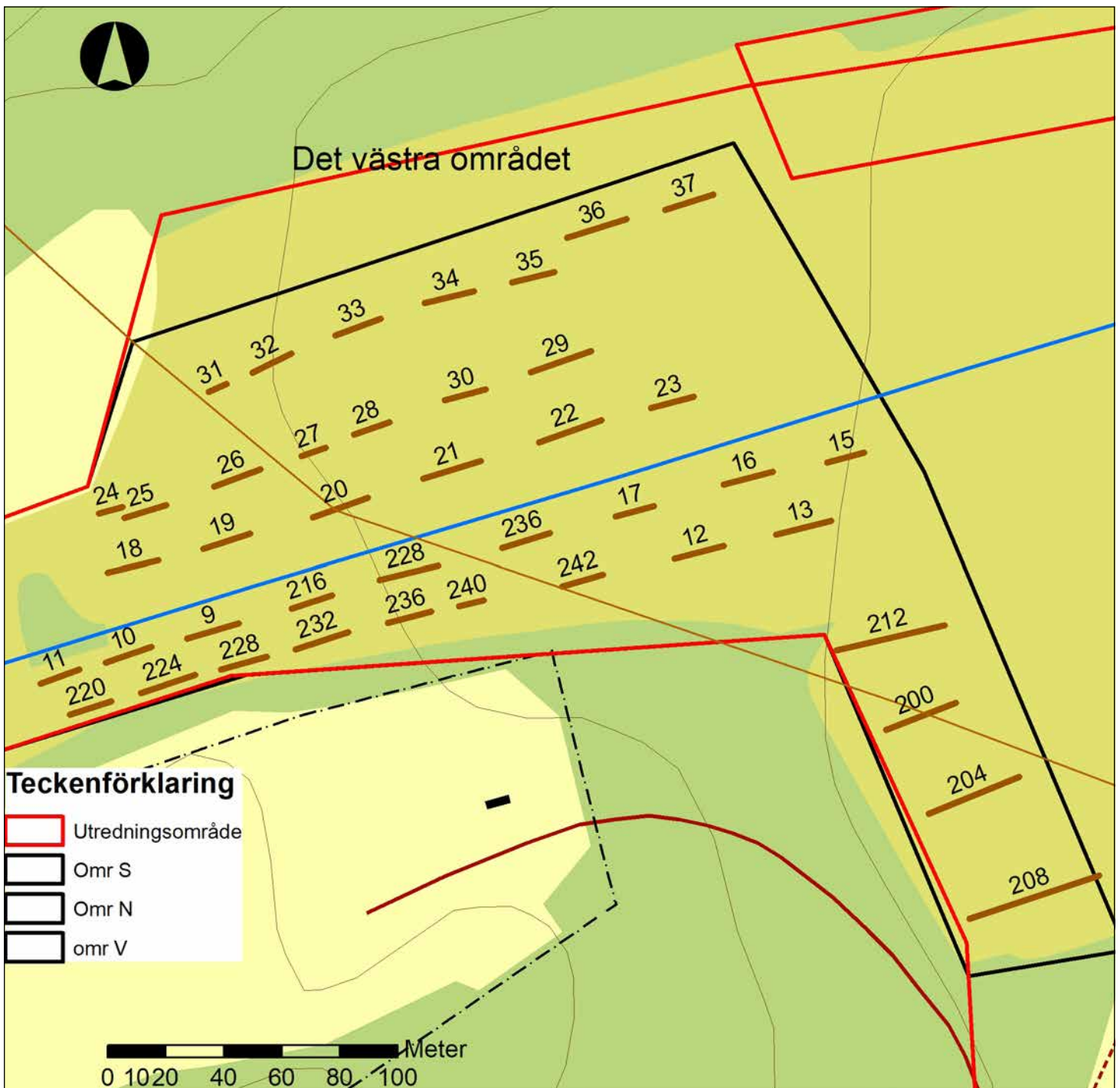
En liten byggnad ligger strax nordväst om ekonomibyggnaderna, men den faller utanför utredningsområdet och ligger idag under och i kanten av den väg som går in mot grustakten. En del av den kan dock sticka in i utredningsområdet. Se i övrigt A55 ovan.

Figur 10. Översiktsplan över de grävda schakten fördelade på tre ytor. Skala 1:5 000

Figur 11. Kartan från år 1803 med utredningsområde inlagt (röd linje) samt de två ytorna som ingår i by/gårdstomten från tiden (blå linjer). Även den lilla torplämningen och husgrunden är markerade med blå symboler. Skala 1:8 000

Figur 12. Plan över schakten på det västra området. Skala 1:2 000.

Schaktgrävning

Sammanlagt grävdes 55 schakt fördelade över tre områden som bedömdes som möjliga ytor för bosättning (se figur 10). Den sammanlagda längden på schakten var 1 056 meter, ytan 2 012 kvadratmeter. Den grävda ytan utgjorde 0,5 procent av den totala ytan, men 2,6 procent av de områden som valdes för schaktgrävning.

I det västra området (se figur 12) grävdes 42 schakt. Ytan bestod i den västra delen av en plåtå som åt öster sänkte sig svagt mot de lägre liggande partierna. Ytan avslutas mot partier där vatten samlades och marken gick över mot mer lera. Totalt omfattade området 52 100 kvadratmeter.

Schakten var mellan 7 och 49 meter långa, vanligen 2 meter breda, men i ett par fall vidgades schakten till 4-5 meter för att avgöra om påträffade lämningar var naturliga eller utgjorde anläggningar.

Djupet var genomgående 0,2-0,3 meter, vilket motsvarade ploglagret. Den sterila marken bestod av sand och silt. I de lägre partierna övergick materialet till lera. Sanden och silten var ställvis färgad av järnutfällningar och i några schakt utgjorde detta ett kraftigt lager. I ett antal schakt var sanden helt vit och hade en särskilt fin kornighet. Detta torde utgöra helt naturliga variationer i ett glaciale avsatt material.

I det västra området påträffades enbart två anläggningar: ett par stolphål (A14), stenskodda och med kvarstående stolpar. Dessa bedömdes vara recenta och utgör ingen fornlämning. I övrigt var schakten tomma på anläggningar. I flera av schakten förekom kolfläckar. Dessa utgjorde rester efter rotbränder eller var spår efter röjning inför odling.

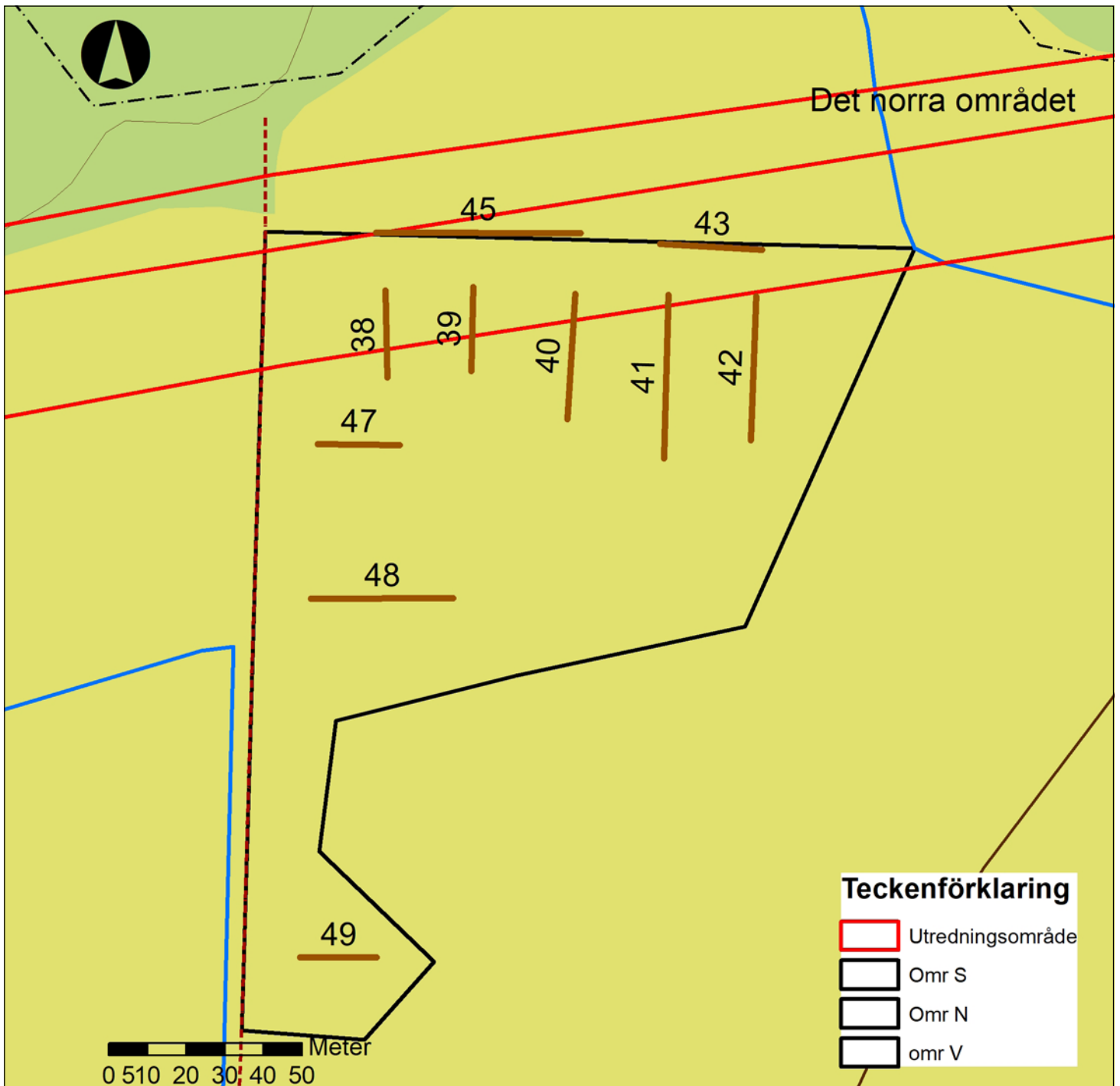
I det norra området grävdes tio schakt. De var mellan 21 och 51 meter långa. Området var beläget på en svagt förhöjd platå över omkringliggande åkermark. Det lägre partiet bedömdes ha varit olämpligt för bosättning. Platån bestod av fina siltavlagringar och visade sig vid schaktning vara full av uppbundet vatten. Några schakt låg öppna över natten och var vattenfyllda på morgonen. Vattensituationen har naturligtvis delvis berott på den myckna snön som fallit under vintern år 2018 och den snabba avsmältningen, men det finns anledning att misstänka att området tidvis – åtminstone under våren – varit svårligen utsatt för översvämningar.

Inom den norra ytan påträffades inga anläggningar. En grop mättes in (A47), men bedömdes efter snittning som

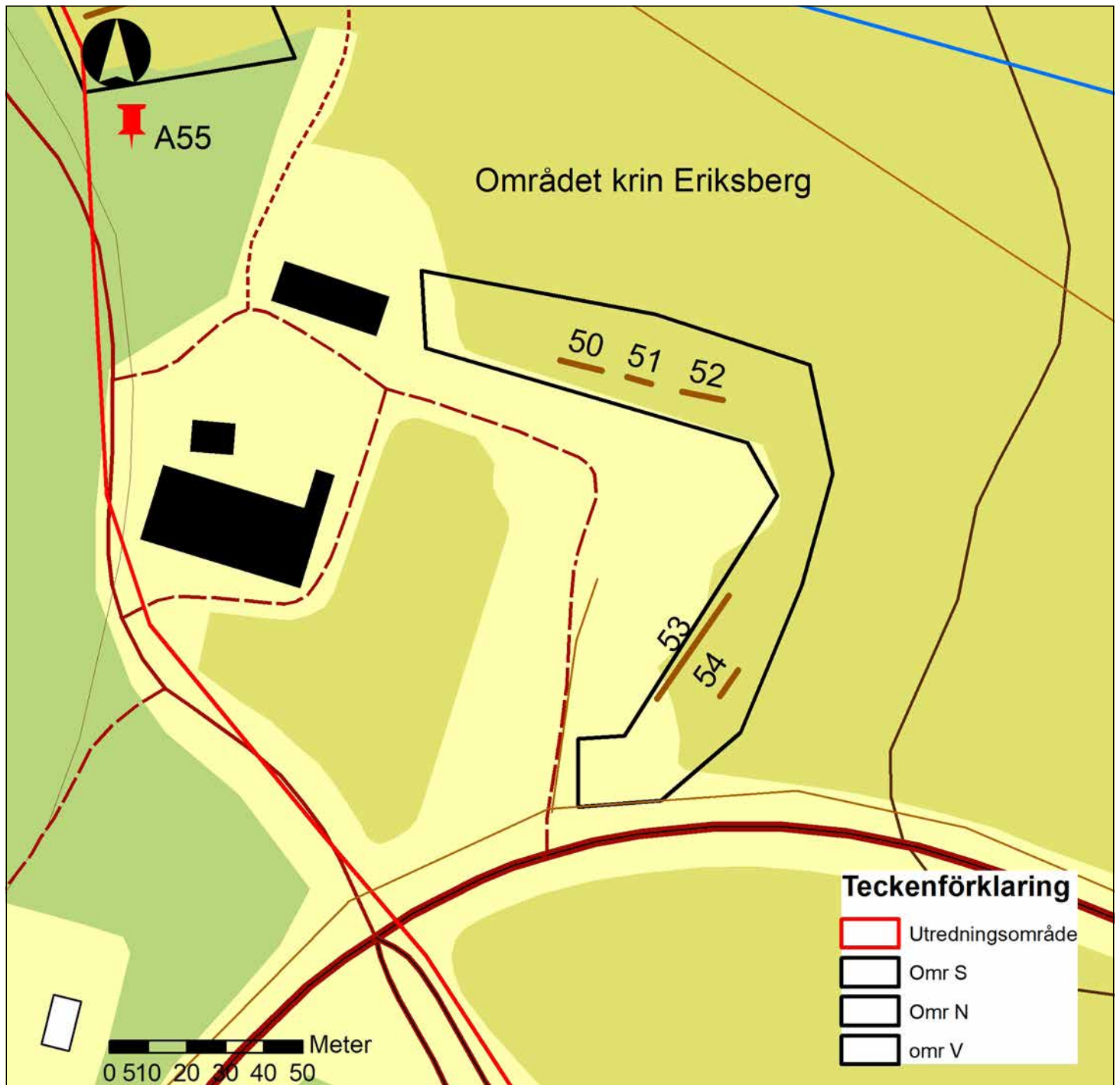
naturlig. Den var skiktvis fylld av tunna lager med sand och lager med sot och kol. Den föreföll vara avsatt i eller under vatten. Ett större område med avlånga svarta och kolfyllda rännor inom samma schakt bör ha varit spår av röjningseld och täckdiken.

I området runt Eriksberg grävdes fem schakt, främst för att avgöra om det fanns lämningar efter bebyggelse som sträckte sig utanför gårdens historiskt kända utbredning. Schakten var mellan 5 och 32 meter långa. Marken var silt varvat med lera i området norr om gården (S50-52). Marken var också mycket sank och inga spår av mänsklig aktivitet kunde iakttas. Öster om gården var marken något högre belägen, vilket också innebar att den var något bättre dränerad. Det fanns dock inga fornlämningar i de schakt som grävdes. Området har under 1800-talet legat som fruktträdgård och det är möjligt att arbetet med denna har påverkat marken så pass att eventuella fornlämningar förstörts. Väster om Eriksberg påträffades en mindre husgrund (A55), närmast en källare eller liknande. Den bestod av en U-formad vall avlutad med en syllstensrad vid vad som får förmodas ha varit byggnadens åt öster mynnande öppning. Ett schakt grävdes men mättes inte in. Fyndmaterialet talade för att det rörde sig om en 1900-talsanläggning: järnskrot, en kaffehurra och en skosula. Dock kan byggnaden vara äldre, då den möjligen kan överensstämma med en byggnad på år 1803 års karta.

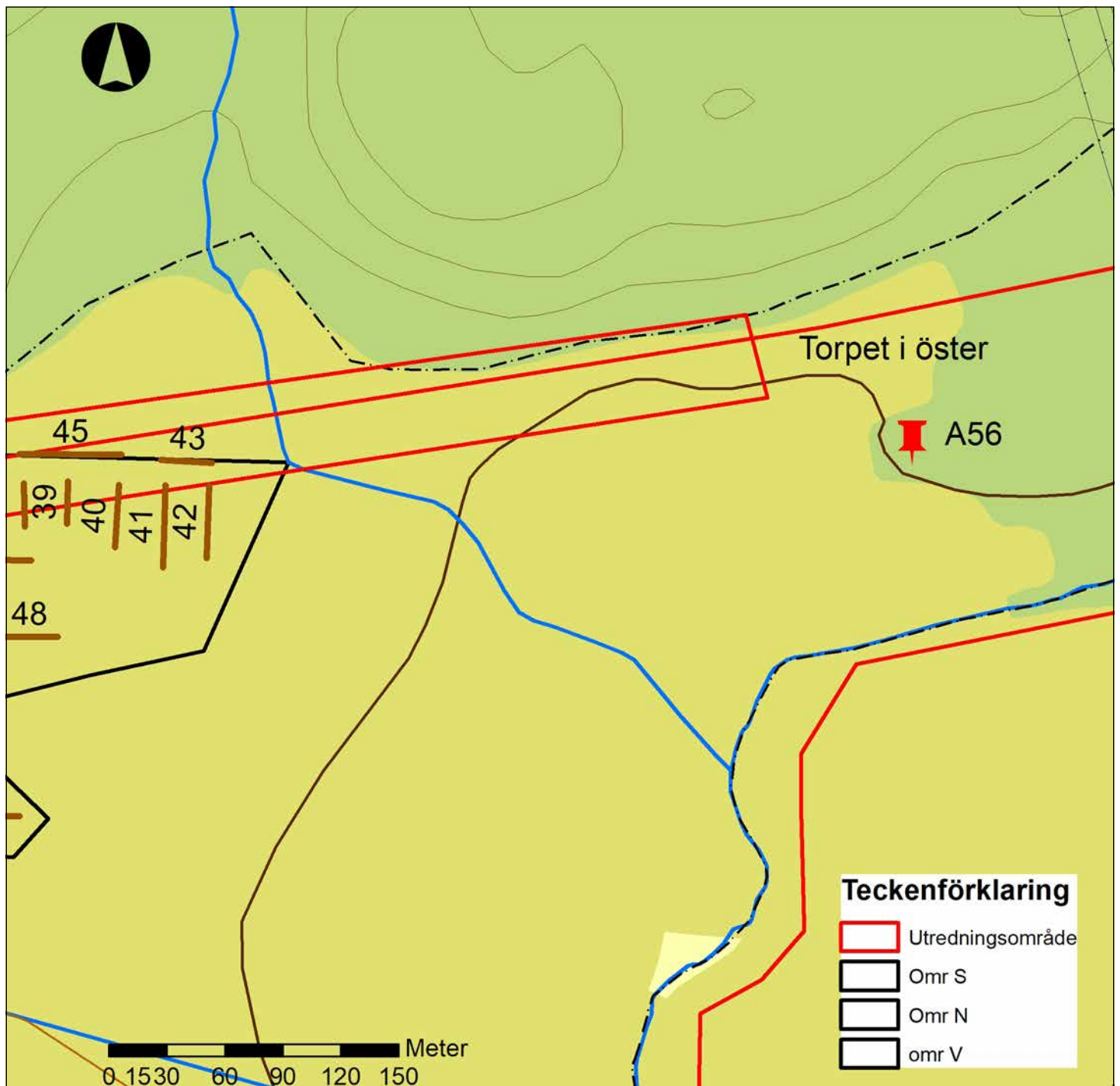
I tillägg till ovan redovisade schakt grävdes ett schakt i öster invid torpet A56 längs dess norra sida (S46). I schaktet påträffades en del utrasade stenar från syllstenen till den norra väggen. I det nordöstra hörnet fanns en hörnsten i byggnaden.

Figur 13. Plan över schakten i det norra området. Skala 1:1 500.

Figur 14. Plan över området kring Eriksberg (inkluderat A55). Skala 1:1 500.

Figur 15. Plan över torpets (A56) belägenhet i förhållande till det norra området. Skala 1:3 000.

Fynd

Några enstaka fynd gjordes i samband med de två torpen och lösfynd av hästskor kom fram vid schaktningarna i åkermarken.

Metalldetektor användes på delar av ytan, särskilt då i samband med de två byggnader/husgrunder som påträffades vid inventering.

Vid den vallanläggning (A55) som fanns i ett mindre skogsparti väster om Eriksbergs gårdstomt påträffades ett flertal järnföremål. Dessa var järnband och plåtar. En kaffehurra och en skosula påträffades också. Materialet bedömdes som sentida och tillvaratogs inte. Dateringen torde vara 1900-tal.

Vid torpet i den östra delen (A56) påträffades också en del järnföremål – bland annat en kniv – samt en ett blybleck. En skärva av pressglas fanns också invid torpet.

Inget av metallföremålen ger en klar datering; pressglaset kan däremot ge en antydning. Tekniken att pressa glas i formar utvecklades under 1830-talet. I början använde man sig av pipor för att hantera och transportera de varma glasprodukterna, något som lämnade ett så kallat puntelmärke i botten av glaset. Den lilla pressglasbit som vi fann vid torpet var från botten på en vas. Den hade ett puntelmärke i botten, vilket skulle antyda att det rör sig om ett äldre pressglas.

Tyvärr torde det inte räcka till att bestämma torpet som äldre än år 1850.

Tolkning

Figur 15. En bild ur italienaren Lorenzo Magalottis reseberättelse från Sverige år 1674 (nytryck 1986). Notera stugornas konstruktion. De var av liggande timmer med grästörv på taket. Spisen placerades i byggnadens hörn, varför skorstenarna måste göras högre för att brandrisken inte skulle bli för stor.

Området är beläget nära Vänern och detta har betytt att det tidigare legat vid en skyddad vik. Ännu längre tillbaka har större delen av området legat under vatten och endast funnits ovan land i ett begränsat område i väster. Platsens geologiska utveckling har inneburit att området även efter att vattnet dragit sig tillbaka har varit sankt och vattensjukt. Det var därför inte att förvänta att det skulle finnas några fornlämningar i de lägre partierna. I stället bedömdes tre ytor ha topografiska förutsättningar att innehålla boplatslämningar eller andra fornlämningar. Dessa var alla högre belägna än övriga ytor och benämndes Västra området, Norra området och området runt Eriksberg.

Utredningsschakten som grävdes inom dessa områden var tomma, inga fornlämningar påträffades. I ett antal av schakten fanns stråk och ytor av kol och bränd sand. Dessa var sannolikt rester efter röjningseldar i samband med uppodlingen av marken (1800-tal) eller skogsbränder (kan ha uppstått när som helst). Det rörde sig dock inte om mänskliga konstruktioner.

På en liten åkerholme i områdets östra del påträffades en torplämning med fynd troligen daterbara till 1800-talet och i den västra delen, väster om Eriksbergs gård, fanns rester efter en källarliknande ekonomibyggnad med fynd från 1900-talet.

Arkiv- och kartstudierna har dock kunnat visa på förekomst av fornlämning i området. Det rör sig om Eriksbergs bytomt, där det klart framgår av de skriftliga källorna att Norra Aspsäter (som var det ursprungliga namnet) funnits på platsen sedan åtminstone år 1500.

Det finns tidigare belägg för namnet Aspsäter (1353), men det framgår inte vilket byläge det handlar om. Sannolikt har Norra och Södra Aspsäter utgjort en större enhet tidigare.

Utvärdering av resultaten i förhållande till undersökningsplanen

Den arkeologiska utredningen syftade till att klarlägga om hittills okända fornlämningar fanns inom utredningsområdet. Fokus låg på boplatser och gravar och utredningen skulle inriktas på de platser inom utredningsområdet som topografiskt hyste bäst förutsättningar för sådana lämningar.

Utredningens syfte var att visa förekomst av och grundläggande fakta om eventuella fornlämningar. Fornlämningarna skulle beskrivas avseende:

- *avgränsning*
- *preliminär datering*
- *preliminär tolkning*
- *övergripande beskrivning av kulturlager, anläggningar och fynd.*

Utredningen skulle vidare bedöma samtliga lämningar inom området avseende fornlämningsstatus.

Vid utredningen framgick det att inom de områden som bedömdes som mest troliga för bosättning (bedömda utifrån topografiska förutsättningar) inte fanns några fornlämningar. Ett torp och en källargrop bedömdes utifrån fyndmaterialet vara från 1800- respektive 1900-tal.

Inom området finns en gårds- eller bytomt som går att datera till tidigt 1800-talet tack vare en karta från år 1803. Troligen har platsen varit bebyggd tidigare och

då gården/byn är känd i skriftligt material från tidigt 1600-tal och har förmodligen kopplingar ned i 1500-tal. Aspsäter utgör därmed en gårdslämning en intressant plats som bör räknas som fornlämning.

Dessa resultat – om än delvis nedslående – ger information om eventuella fornlämningar med mera enligt ovanstående syfte. Arkeologgruppen AB anser därmed att undersökningens resultat är i överensstämmelse med undersökningsplanen.

Referenser

Tryckta källor

Magalotti, L. 1986. *Sverige under år 1674*. Faksimil av originalupplaga 1912. Rediviva, Uppsala.

Kartor

1962, Ekonomiska kartan, Fintatorp, Rikets allmänna kartverk akt J133-10d7c.

1883-95, Häradsekonomiska kartan Eriksberg, Rikets allmänna kartverk, akt J112-71-17
1803, Inägodelning, Aspsäter norra 1-2. Lantmäteristyrelsens arkiv, akt R38-3:1.

Webbsidor

SAOB, uppslagsord PREDIKSTOLS-HEMMAN. www.svenska.se Ortnamnsarkivet Uppsala.

<http://www.sprakochfolkminnen.se/sprak/namn/ortnamn/ortnamnsregistret/sok-i-registret.html>

Bilagor

Bilaga 1. Schakttabell

Schaktnr	Längd (m)	Bredd (m)	Djup (m)	Beskrivning
200	25	2	0,2-0,30	Ploglager över sandig silt. Ytan under ploglager flammig med kolfläckar. Antingen röjningseld eller spår efter gammal skogsbrand. Inga fornlämningar.
204	33	2	0,2-0,3	Ploglager över sandig silt. Ytan under ploglager flammig med kolfläckar. Antingen röjningseld eller spår efter gammal skogsbrand. Inga fornlämningar.
208	49	2	0,2-0,3	Ploglager över sandig silt. Ytan under ploglager flammig med kolfläckar. Antingen röjningseld eller spår efter gammal skogsbrand. Inga fornlämningar.
212	37	2	0,2-0,3	Ploglager över sandig silt. Ytan under ploglager flammig med kolfläckar. Antingen röjningseld eller spår efter gammal skogsbrand. Inga fornlämningar.
216	14	2	0,2	Ploglager över sandig silt. Enstaka naturliga stenar. Inga fornlämningar.
220	15	2	0,2	Ploglager över sandig silt. Enstaka naturliga stenar. Stor mörkfärgad yta i sanden. Schaktet utvidgades för att avgöra om det rörde sig om en naturlig fläck eller om det var en anläggning. Ej anläggning, inga fornlämningar.
224	19	2	0,3	Matjord över vit, fin sand. Kolfäckar och fläckar med järnutfällningar. Ej anläggningar. Kan vara djurbon eller rötter.
228	15	2	0,2-0,3	Fin sand, ljus – närmast vit. Fläckar med järnutfällningar och enstaka kolfäckar. Naturliga.
232	21	2	0,3-0,5	Matjord över vit fin sand. Fläckar med järnutfällningar och enstaka kolfäckar. Naturliga. I den östra delen fanns ett större område med mörk, "rostig" sand med kol. Delvis rödbränd sand. Kan vara spår av brunnen stubbe eller rötter.
236	15	2	0,2-0,3	Matjord över vit fin sand. Fläckar med järnutfällningar och enstaka kolfäckar. Naturliga.
240	8	2	0,3-0,4	Sandig matjord över brungul sand. Enstaka järnutfällningar. Täckdike i Ö-V.
242	13	2	0,3	Sandig matjord över brungul sand. Enstaka järnutfällningar.
9	17	2	0,3	Fin sand, ljus – närmast vit. Fläckar med järnutfällningar och enstaka kolfäckar. Naturliga.
10	15	2	0,3	Fin sand, ljus – närmast vit. Fläckar med järnutfällningar och enstaka kolfäckar. Naturliga.
11	14	2	0,3	Fin sand, ljus – närmast vit. Fläckar med järnutfällningar och enstaka kolfäckar. Naturliga.
12	16	2	0,3	Sandig matjord över brungul sand. Enstaka järnutfällningar. Mycket vatten i marken.

Schaktnr	Längd (m)	Bredd (m)	Djup (m)	Beskrivning
13	20	2	0,3-0,4	Sandig matjord över brungul sand. Enstaka järnutfällningar. Mycket vatten i schaktet. Två störar från hägnad i Ö-V. Recent, stolpar fanns kvar.
15	12	2	0,3	Matjord över sand. Inga anläggningar. Matjord över sand. Inga anläggningar.
16	16	2	0,3	Matjord över sand. Inga anläggningar.
17	17	2	0,3-0,4	Matjord över sand med rikliga järnutfällningar. Inga anläggningar.
18	16	2	0,2	Myllig matjord över ljus, fin sand.
19	17	2	0,2	Myllig matjord över ljus, fin sand.
20	21	2	0,2-0,3	Myllig matjord över ljus, fin sand med rikliga järnutfällningar.
22	20	2	0,3	Myllig matjord över ljus, fin sand med rikliga järnutfällningar. Täckdike.
23	14	2	0,3	Myllig matjord över ljus, fin sand med rikliga järnutfällningar.
24	7	2	0,3-0,4	Myllig matjord över ljus, fin sand med rikliga järnutfällningar. Brett täckdike längs med.
25	14	2	0,3	Myllig matjord över ljus, fin sand med rikliga järnutfällningar.
26	16	2	0,3	Myllig matjord över ljus, fin sand med rikliga järnutfällningar.
27	7	2	0,3	Myllig matjord över ljus, fin sand med rikliga järnutfällningar. Täckdike längs med (samma som i Schakt 24).
28	12	2	0,5	Matjord över flammig sand med järnutfällningar och vi sand, sotiga (eller egentligen svarta) fläckar av lera. Inget kol.
29	23	2	0,3	Matjord över vit sand. Matjord över vit sand.
30	15	2	0,3	Matjord över vit sand. Matjord över vit sand.
31	7	2	0,3	Matjord över vit sand. Matjord över vit sand.
32	15	2	0,3	Matjord över vit sand. Matjord över vit sand.
33	16	2	0,3	Matjord över vit sand. Matjord över vit sand.
34	15	2	0,3	Matjord över vit sand. Matjord över vit sand.
35	15	2	0,2	Matjord över ljus sand. Matjord över ljus sand.
36	21	2	0,2	Mörk "torvig" jord över ljus sand.
37	17	2	0,2-0,3	Mörk "torvig" jord över ljus sand.

Schaktnr	Längd (m)	Bredd (m)	Djup (m)	Beskrivning
38	22	2	0,2-0,3	Matjord över varvig sand/silt.
39	22	2	0,3	Matjord över ljus sand. Korsande täckdike.
40	33	2	0,3	Matjord över ljus sand. Marken mycket vattensjuk.
41	42	2	0,2-0,3	Matjord över ljus sand. Marken mycket vattensjuk.
42	35	2	0,2-0,3	Matjord över ljus sand. Marken mycket vattensjuk.
43	25	2	0,2	Matjord över ljus sand. I schaktet fanns en grop (A44).
45	51	2	0,2	Matjord över sand. Vid pass 12 meter från östra änden fanns täckdike + kol- eller sotlager avlångt i N-S. Större yta togs upp där. Kan röra sig om röjningskol, men kan även utgöra ett täckdike med kolrester i.
46	6	2	0,3	Matjord och lite utrasad sten från husgrund. Hörnsten i NÖ. Torp A56.
47	21	2	0,3	Matjord över sand.
48	37	2	0,2-0,3	Matjord över sand.
49	20	2	0,2-0,3	Matjord över sand.
50	11	2	0,3	Matjord över glacial lera. Området mycket blött.
51	5	2	0,3	Matjord över glacial lera. Området mycket blött.
52	7	2	0,3	Matjord över glacial lera. Området mycket blött.
53	32	2	0,3	Matjord över lera (postglacial?).
54	8	2	0,3	Matjord över lera (postglacial?).
Summa	1056 m	2112 kvm		

Bilaga 2. Anläggningslista

A14. TVÅ STOLPHÅL

Diameter 0,5 meter med 0,2 meter stora skoningsstenar. I ett av stolphålen fanns stolpen kvar. Den hade ett rektangulärt tvärsnitt omkring 0,1x0,4 meter stort. Förmodligen har stolphålen ingått i en hägnad och den bevarade stolpen antyder att det rör sig om en relativt recent konstruktion.

- *Ej fornlämning*

A44. GROPP/HÄRD?

0,70 meter i diameter och 0,25 meter djup. Belägen i schaktkanten, men formen verkar vara oval, förmodligen avlång grop. Omväxlande lager av gråsvart sand och ren ljus sand. Den mörka sanden innehöll mindre mängder med kol. Anläggningen förefaller vara avsatt i vatten. Troligen inte härd.

- *Ej fornlämning*

A55. HUSGRUND

Bestående av en U-formad vall 5x4 meter stor med en höjd av cirka 0,5 meter. Vallen var 0,8-1,0 meter bred och hade en öppning mot nordöst. Denna avgränsades av en stenrad lag med 0,1-0,3 meter stora, i huvudsak kantiga (tillhuggna?) stenar. Fynd i och runt anläggningen talar för en datering till 1900-talet (möjligen sent 1800-tal). Det rör sig om järnplåtar, järnband, skosula kaffehurra med mera.

- *Övrig kulturhistorisk lämning*

A56. TORPLÄMNING/BACKSTUGA

Torp. Belägen på impediment i östra delen av området. Byggnaden bestod av en syllstensram 6x5 meter stor lagd av kantiga stenar 0,3-0,5 meter stora. En ingångssten 0,4-0,6 meter stor låg vid det sydöstra hörnet av byggnaden. I nordvästra hörnet fanns ett spisröse cirka 2x2 meter stort. Detta bestod av sten med inslag av handslaget tegel. Mellan syllstensraderna och röset fanns ett utrymme om 0,2 meter, möjligen beror detta på att man ville undvika kontakt mellan vägg och spis, för att minska brandrisken. Förmodligen rör det sig om en backstuga och fynd som påträffades i schakt nummer 46 antyder att det rör sig om senare delen av 1800-talet; bland annat påträffades pressglas.

- *Övrig kulturhistorisk lämning*

A57 och A58. BY/GÅRDSTOMT

År 1803 års karta visar en symmetrisk plan med en mangårdsbyggnad flankerad av två flyglar på framsidan mot sydväst samt ytterligare två byggnader vid gårdstomtens gräns i sydväst som närmast kan ha utgjort grindstugor. I nordost fanns tillika två mindre byggnader i tomtens hörn. Idag finns enbart husgrunden efter mangårdsbyggnaden kvar. Den har måtten 15x10 meter och vars syllstenar var stora och väl tillhuggna. I nordöstra hörnet fanns en jordkällare inbyggd i grunden.

- *Fornlämning*

Ekonomibyggnaderna ligger i väster, åtskilda från boningshusen dels genom den rumsliga uppdelningen, dels genom en inhägnad som skiljer boningshusen från övriga marker.

- *Övrig kulturhistorisk lämning*

Arkeologgruppen AB

RAPPORT 2018:20

